

BÁBAKALÁCS

Tűnődés egy különleges virágszimbólum fölött

Farsang van, és ez nem titok, hisz a sajtó, televízió, bálók, aztán a temetésére készülő hagyományörző közösségek – helyi és megyei vezénlyéssel – úgy beszélnek, írnak róla, mint egy választásról. Persze, többnyire a farsang látványos arculatáról. Arról kevésbé esik szó, hogy valami választás is történt, történik: a párválasztás legtermékenyebb időszaka volt még az előző század utolsó évtizedeiben is. Arról pedig még kevesebbet szólnak –talán ez más titok –, hogy ennek a választásnak is voltak és vannak vesztesei, akik valamilyen oknál fogva nem találtak párra. Egyéni vagy közösségi kudarc? Akárhogy nézem, kisebbségi sors ez. Hogyan kezeli a többség ezt a helyzetet? Nos, mert farsang van, és nem szeretem föltétlen ismételni a mások mondókáját, az alábbi kistanulmányt ajánlom a Hargita Népe olvasóinak.

Valamikor 1987-ben olvastam a korán elhunyt marosvásárhelyi írónak, Székely Jánosnak *Lapo*

k egy befejezetlen regényből

című igen szép írását. Egy vidékre kihelyezett botanikatanárról szolt, aki a

„növények között is a legjobban a bábakalácsot szerette”

. Az olvasás nyomán számomra egyre inkább rokonszenvessé vált a botanikatanár, noha egy adott pillanattól a bábakalácsot éreztem a regényrészlet „hősének”. Meghatott a bábakalács humanizált, noha úgy gondolom, a botanikatudománynak sem ellentmondó megjelenítése, a regénybeli bábakalács „emberi története”.

A regénybeli botanikatanár sorstársam lett.

Folklórkutatóként a csíkszentdomokosi lakodalom jelkép-, illetve szimbolikarendszerét, expresszív kultúráját is vizsgáltam. Ezen a „résen” jött be az én kutatásomba a bábakalács, mely aztán a regényrészlet olvasása nyomán egészen új, de inkább mély megvilágításba került.

Népköltészetünk virágszimbolikájában tudtommal nem fordul elő, a Magyar Néprajzi Lexikonban, a Hoppál-Jankovics *Jelképtárban* (1995, 2004) nincs címszava, Bernáth Béla könyvében (1986) szóba sem jön, az *Erősz a folklórban*.

Erotikus jelképek a népművészetben (1987),

A szerelem kertjében

. Erotikus jelképek a művészetben (1987) című könyvekben szintén. Kodály írt a virágénekekről, hogy ezek képnnyelve alkalmas a szerelmi élet kényesebb, szégyellni valóbb, de kimondásra kínákozó vonatkozásainak közlésére. Meglepő viszont, hogy a népköltészettel, népművészetrel ellentétben, a bábakalács a szokásfolklórban bukkan fel; illetve az, hogy népi kultúránk jelképrendszere – ezúttal, szoros értelemben a párválasztásra, szerelmi életre, lakodalomra gondolok – mennyire összetett, differenciált és mély értelmű lehet.

Újólág megerősít azon látásomban, hogy egy-egy szokásjelenet, szokáskellék nem más, mint a népköltészet egy-egy költői képének a szokásba való transzponálása, élőben való eljátszása, megjelenítése. De azt is mondhatnám, hogy egy nép, népközösség egységes világképének, metaforikus látásának példázata, amikor a képi közlés legyőzi a szó egyeduralmát.

A továbbiakban gyűjtéseimből olyan mozzanatokot idézek, Székely János botanikatanára reflexióinak ürügyén, amelyek egyértelművé teszik, hogy a bábakalács valóban különös és talán legösszetettebb virágszimbólumunk.

A farsangi és farsangvégi multságok a társasági, érzelmi élet ciklusosságában, Csíkszentdomokoson, Erdély-szerte, az egész magyarság körében határkőnek, a párkeresés-párválasztás folyamatában minőségi időszaknak, eseménynek, fordultnak számítottak és számítanak még a XX. század második felében is.

A szokásesemények sorozatából csak egy mozzanatot ragadok ki. A legények leányok általi, virágjelekkel való megjelölésének csíkszentdomokosi szokásáról van szó, ami nem más, mint egyféle közösségi tájékoztatás a legények–leányok közti érzelmi viszony generációs alakulásáról. Ennek három szinten, szemmel látható, differenciáló megjelenítése a fiatalok párosodási előmeneteléről nyújt érthető képet annak, aki a szimbolika helyi jegyeiből ért. Egy látható és értelmezhető mérlege a farsang idején kialakult, kialakulási folyamatban levő vagy pozitív irányban el sem mozdult, pangó párosodásnak. A megcélzott szokás az ún. kétoldalú vagy kiscsoportos találgatások, beszélgetések, pletykálkodások folyamatára pontot tesz mint

„hivatalos” kommunikáció azért, hogy a korábbi szóbeli reflexiók más irányba, más tartalommal és más érdekeltségű személyi részvétellel folytatódhassanak. Más szóval, hogy feloldódjanak, oszoljanak a találgatások, kételyek a párosító hírek, pletykák körül, vagy éppenséggel még jobban felkavarodjanak.

A leány húshagyó hétfő estéjén tűzte fel a *mirtuszt*, a fehér bokrétát annak a legénynek a sapkájára, aki rendszeresen bejárt a házhoz vizitába. A leány a szülei jelenlétében tűzte fel a mirtuszt, és ez egyféle eljegyzésnek is számított.

„*Erre (ti. a mirtuszra) úgy vigyáztak, mint egy oltárdarabra*”

– mondta egyik adatközlőm.

Húshagyókedden a fiatalság a táncháznál gyülekezett. Itt tűzték fel szintén a legények sapkájára a *táncoltató virágokat*. Ezek kisebb piros bokréták voltak, és minden leány annak a legénynek tett, aki többet táncoltatta a farsangon. „*Ez volt a hála részükről*”

Az idősebb, *lemaradottabb* legények, akiknek valamilyen *gyengeségük* is lehetett, vagy nem közeledtek a leányokhoz, azok

sapkájára pedig
bábakalács

BÁBAKALÁCS

Írta: Balázs Lajos

2012. január 23. hétfő, 13:03 - Módosítás: 2012. január 24. kedd, 12:56

ot tűztek, ördögbordával körítve.

A táncháznál felsorakoztak és onnan vonultak 11 órára a falu központjába. Elöl mentek a zenészek felvirágozott hangszerekkel. Utánuk a *szeretős legények*, sapkájukon a mirtusszal, külön a férjhez menő leányok, aztán a piros bokrétás legények és leghátul a bábakalácsosok.

Nos, hogy részben ismételjem magam, engem a *bábakalács emberi története*, jelkép ereje, és

fordítva, az idős legények (

vénlegény

ek)

bábakalács sorsa

lepett meg leginkább; még pontosabban az a párhuzam, amit e növényi faj „sorsa”, élethelyzete és a fenti legénykategória társasági–társadalmi helyzete között érzek, Székely János írása szemszögéből és a magam szerzte tudás alapján. Foglyául ejtett az a felismerés, hogy népi kultúránk jelképrendszere még a mellékesemények, mellékszereplők esetében sem véletlenszerű, hogy az eszközök nem csak egyszerű konvenciók, melyek valamiféle közösségi konszenzus folytán alakultak ki, hanem mély értelmű kommunikációs rendszer elemei, betűi, szavai vagy mondatai, melyekben a kódolás és dekódolás valamikor tökéletesen működött; az, hogy ember és természet viszonya mennyire bensőséges és mély volt, hogy a környező világot nemcsak a mindennapi lét szemszögéből, hanem, ha szabad így mondani, tudományosan, jellembeileg, lélektanilag is ismerte. Mert itt többről van szó, mint arról, hogy népünk is hitt főleg a

fa

-, de a

növénylélek

létében.

Be kell vallanom, hogy kutatásaim hajnalán csak rögzítettem a tényt, ti. hogy a vénlegény farsangi megkülönböztető jele a bábakalács. De soha nem tűnődtem el a fölött, hogy számukra miért éppen ez a Székely János botanikatanára szerinti „*színtelen, szagtalan, száraz, szinte virágtalan virág*” a jel. A szokás, illetve a rítusok más jelképeivel (pl. fenyő, kenyér, rituális étkek és italok, a perec stb.) sokat foglalkoztam, nyelvezetüket faggattam, de hogy a mellékszereplők, és ez esetben a legénytársadalom kisebbségi rétege, vagy hogy úgy általában a mellékesnek tűnő dolgok is átgondoltan szimbolizáltak, illetve tartalmi jelentéssel bírnak, arra már kevésbé gondoltam.

Mert mi a vénlegény, ha nem a legénytársadalom „bábakalácsa”; és mi a bábakalács, ahogy Székely János regényében, aztán a növényhatározóban [\[1\]](#) is megismertem, ha nem a „növénytársadalom” vénlegénye? Egyiket sem dobja, közösíti ki a maga társadalma –

a növényvilág, legénytársadalom –, mind a kettőt megtűrik, de a másságukat is jelzik. A bábakalács

„az észrevétlenségben, már-már a talajban, bokrok tövében virágzik”

– mondja a regény botanikatanára.

„Száratlan növény”

, olvasható a gyógynövényes könyvben. Tehát egy igen fontos szerve hiányzik.

És a vénlegény hol, mi módon, kinek virágzik? Teljes ember-e?

„Ami a többi fajok esetében célszerűnek bizonyult (mármint a beporzás), arról ő (ti. a bábakalács), önként lemondott” – olvasom Székely János tanárának a megállapítását.

Nos, a vénlegény hajt-e, nevel-e utódot maga helyett? – kérdezem, anélkül, hogy erőltetném és firtatnám a párhuzamból kicsengő erotika hiányát az életében, hisz *„gyengesége van”* (száratlan növény), a beporzásról mondott le ő is: önként vagy születésénél, szervi sérülésénél fogva.

A bábakalács *„eredetileg délceg, hosszú szárú növény volt, akárcsak a többi”* – olvasom tovább a botanikatanár tényfeltárásait.

A vénlegény is lehetett az!

A valamikori délceg bábakalács *„betölthette volna hivatását, de irgalmatlanul lekaszálták”*.

A bábakalács szúrós, bajosabban megközelíthető növény, a vénlegény ugyanúgy, mert morcos, rigolyás, különleges szokásai, „ándungja”-i vannak.

Nem egy vénlegény sors juttatja eszembe a mondhatni társadalmi méreteiben jelentkező és társadalmi gyökerű *kaszacsapásokat*. Gondolok a szülői beavatkozásra, ami miatt többen lemondtak a házasságról, de még inkább a kollektivisták – istálló és fogatos – legényekre, akiket a helybéli leánytársadalom megvetett, így sokan közülük megöregedtek.

A bábakalács *„színtelen [2], szagtalan, száraz”*, talán már *„virágnak sem nevezhető növény”* – vélekedik Székely János botanikatanára –, *mely összegömbölyödött sünként gubbaszt a fűben”*

, és alkatával szinte hallhatóan mondja:

„*Elegem volt a megtipratásból*”

.

A vénlegény is részt vehet és részt vesz – mint láttuk – a legény- és leánytársadalom összejövetelein – pl. a farsangi multságokon –, de csak a sor végén: színtelenül, szárazon, a megtűrttség, a megbélyegezettség lelki szorongásával, komplexusával. Amúgy sorstársakul „külön poharaznak a kocsmában”, „a többi legénnyel már nem passzol a szó”

.

Említettem, hogy a vénlegényt nem tekintik (a vénleányt sem) a társadalomból kirekesztendő személynek, ám létüket nem is nyugtázzák örömmel. Tudni kell, hogy ugyanaz a közösség nem hagyta/ ritkán hagyta olykor kegyetlen szankció nélkül mindazokat, akik az élet-, illetve a szokásrenddel, hagyománnyal szemben vétettek. Például „A legénység ocsúja..., alja” kifejezésekkel illetik. Éppen a faluközösség minden szempontú egyensúlyának megőrzése végett. A paraszti társadalom egyértelműen számol azzal, hogy a vénlegénység, vénleányság aránytalanságai közösségi veszélyt hordoznak magukban. Miképpen a bábakalács elszaporodása rontja a takarmány minőségét: szúrós természete és íztelensége miatt az állatok nem kedvelik, kitűrják a jászolból.

Érdekes, hogy Csíkszentdomokoson, Erdély más térségeinek lakóihoz képest éppen a románság szokásaival is összehasonlítva, a vénleánycsúfoló szokások visszafogottabbak. És ebben némi logika is van, hisz hagyományosan a párválasztás kezdeményezése mindig is férfiszerep volt. Ennek elmulasztása méltán szankcionálhatóbb, mint a pártában várakozás, mely a leány számára önmagában is elég büntetés.

Hát ilyen gondolatok jutottak eszembe Székely János költői prózája olvasása közben, és e szerény virágpéldán továbbgondoltam azt, amit előbb már említettem, hogy népi kultúránkban valószínű semmi sem lehet öncélú, nincs véletlen, csak találomra-szimbolika, semmi sem csupán jel. Minden elem bizonyára egyben szellemi, lelki töltetésű jelkép is. Többet közöl annál, mint amennyit a jeleket olvasni nem tudó csak észrevételez. Az is megfogalmazható, hogy a bábakalács szemantikailag, szimbolójailag egyik legösszetettebb, az átlagostól eltérő sorhelyzeteket tükrözni, megfogalmazni képes virágszimbólumunk. Egy különös példa arra, ahogyan az emberi elme a folklórkultúrában is megértette, felfedezte, aztán intellektuálisan elemezte a természet egy jelentéktelen elemét és megértett benne valamit, ami a paraszti társadalomban egy jelentéktelen, ám mégis problémás emberkategóriára jellemző. Az emberi vonások természeti környezetünkben való felfedezése tartós és mély intellektuális vizsgálódás eredménye. Szokáskutatásaim során, noha a virág-jelkép gyakran előfordul, nem találtam

ennél előbb valót.

A bábakalács ilyenyszerű megközelítése erdélyi folklórkutatásunk lehetőségeit, feladatait is felvillantja: a színjáték, a felszín, az ornamentika formai elemeinek leírásával együtt lelkeségünk mélyrétegeinek feltárása felé is elmozdulni. Számomra egyértelmű, hogy a bábakalács a csíkszentdomokosiak világszemléletében, jelképrendszerében olyan szimbólum, az expresszív műveltség olyan eleme, amely egy emberi réteg alkati, jellembeli, lelki és társadalmi lényegét sugallja, minden különösebb körülírás nélkül. A bábakalács egy tipikus emberi sorsra felfedezett metafora.

Székely János óriási írói empátiája különös módon találkozott egy közösség jelképteremtő érzékével. Számomra különös szakmai élmény volt a két szemlélet közötti kapcsolatot felfedezni, kettőjük között közvetíteni, amire az író annak idején (1998) levélben meghatódottan reflektált.

[1] „A bábakalács (*Carlina acaulis*) száratlan növény.” Tehát lényeges dologban elüt a többi növénytől. Csíkszentdomokoson azt mondják a valamilyen hiányban szenvedő embernek, hogy valamilyen gyengesége van. „Sovány hegyi réteken, köves talajokon élő, évelő növény.” Vö. Rápoly–Romváry 1974. 70.

[2] Sziromlevelei vakító fehérek. Ez a szín a menyasszony, illetve a fiatal halott esetében a gyász színe.